

HELLMUT RITTER

{AHMED ATEŞ

1962 yılının 28 şubatında yetmiş yaşına basmış ve ilmî araştırma ve çalışmalara hasrettiği hayatının büyük bir kısmını Şarkiyat Enstitüsünde geçirmiş olan Prof. Dr. H. Ritter, Türkiye'de modern anlamda filoloji tetkik ve usûllerinin tanınmasında ve tatbik edilmesinde çok değerli hizmetlerde bulunmuş, gerek yaşı, gerek başı ile dünya şarkiyatçılarının itirazsız pîri sayılan bir şahsiyettir. Prof. Dr. H. Ritter 28 şubat 1892 yılında Almanya'da Hess.-Lichtenau şehrinde doğmuştur. Liseyi Kassel'de bitirdikten (1910) sonra, Halle üniversitesine gitmiş ve bilhassa Carl Brockelmann ve Paul Kahle gibi büyük bilginlerden okumuştur. Beşinci sömestreden sonra, Halle'den ayrılıp, Strassburg'a gitmiş ve orada da E. Littmann, Th. Nöldake ve Landauer'den okumuştur. Altıncı sömestre bitmek üzere olduğu bir sırada Hamburg'da bulunan Prof. C.H. Becker bir asistan aradığını E. Littmann'a yazmış ve bu son bilginin tavsiyesi üzerine C.H. Becker onu yanına asistan olarak almıştır (1914). O devirde henüz şarkiyat şubesinde yeter derecede ilmî iş bölümü bulunmadığından, çok geniş tutulan bu tahsil sırasında H. Ritter, Türkçe, Arapça ve Farsçadan başka İbrânî ve Süryânî dilleri ile umûmiyetle bütün Sâmî dilleri de okumuş bulunuyordu. Tabii İslâm dini, kültürü ve tarihi de bu tahsilin mühim konularını teşkil ediyordu. Onun üniversite tahsilinin sonu birinci dünya savaşının başına tesadüf eder. Genç H. Ritter, 1914—1918 yıllarını askerî vazifede geçirdi. Bu vazifesinin icâbı olarak, 1914'te İstanbul'a geldi. Bu suretle Türkçe sahasındaki bilgisini çok genişletmek ve Türkçeyi kolaylıkla konuşmak melekesini kazandı. 1917'de Colmar von der Goltz Paşa'nın yanında Irak cephesine gönderildi. Kût al-'Ammâra savaşında bulundu. Burada da, bilhassa Bağdat'ta karargâhta bulunurken, Arapçasını ilerletti ve aynı zamanda ilerde kendisine birkaç makale mevzuu verecek olan folklor araştırmaları yaptı ve notlar topladı. Daha sonra Filistin cephesinde General v. Falkenheim'in maiyetinde bulundu. Askerî vazifelerini ilmî çalışmaları ile birleştirmesini bilen H. Ritter, bu arada ticârete dâir Arapça bir

kitap üzerinde hazırlamış olduğu doktora tezini 1916 yılında neşretti: *Ein arabisches Buch der Handelswissenschaft (Der Islam, 1916, VII, 1—91)*. Savaştan sonra memleketine dönen H. Ritter, büyük üstadlardan okuduğu Türkçe ve Arapçayı yerinde yaptığı çalışmalar ile çok kuvvetlendirmiş bulunuyordu. Bundan dolayı 1919'da Hamburg Üniversitesinin Şark dilleri kürsüsüne ordinaryus profesör tayin edildi; o zaman henüz 27 yaşında bulunuyordu ve 26 yaşında bir kürsü elde etmiş olan meşhur filozof F. Nietzsche'den sonra bu yaşta bir Alman üniversitesinde profesör olan yegâne ilim adamı idi.

Meslek hayatının ilk yıllarında en önemli ilk çalışmaları Karagöz üzerinde olup, *Kanlı kavak*, *Sahte gelin* ve *Kanlı Nigâr* oyunlarını transkripsiyonlu Türkçe metinleri ve Almancaya tercümelerini, Karagöz oyunu şahıslarının renkli 8 tablosu ile birlikte fevkalâde güzel bir şekilde bastırmıştır (1924, Hannover). 1919→1925 yıllarına kadar Hamburg Üniversitesinde kalan Ord. Prof. Dr. H. Ritter, 1927 senesinde Alman Müsteşrikler Cemiyeti tarafından, bu cemiyetin İstanbul şubesinin müdürü sıfatı ile, İstanbul'a gönderildi. Bu defa 1949 yılına kadar kaldığı bu şehirde, çalışmalarını mahallî imkânları göz önünde bulundurarak, şu istikametlerde teksif etmiştir:

a) O zamana kadar ilim âlemince önemi takdir edilmekle beraber, az araştırılmış olan İstanbul kütüphanelerinde çalışmak,

b) Burada tesbit ettiği mühim eserleri, bir seri makaleler hâlinde, ilim âlemine tanıtmak,

c) Önemli metinleri bastırmak. Bu çalışmaları sonunda *Philologica* adını verdiği, bilhassa yayınlandığı zaman için son derecede önemli olan bir seri makale yazdı. Bundan başka Alman Müsteşrikler Cemiyetinin yardımı ile, gerekli Arap harflerini temin ederek, o zaman Devlet Matbaası olan şimdiki Millî Eğitim Basımevi içinde kurulan bir bölümde, Arapça ve Farsça metinler bastırdı. Bu şüretle Alman Şark Cemiyetinin himâyesi altında hâlen devam eden *Bibliotheca Islamica* serisini kurdu. Bu seri içinde kendi kitapları ile beraber, başka bilginlerin hazırladıkları ve fakat matbaa tashihi ve ikmâlleri hususunda hemen hemen aynı derecede zahmet çektiği metinleri bastırdı. Bu sırada M. Fuad Köprülü, rahmetli İsmail Saib Sencer, rahmetli M. Şerefeddin Yaltkaya ve rahmetli Muallim Kilisli Rifat Bilge gibi kıymetli Türk bilginleri ile de işbirliği yaptı.

1933 yılında, Türkiye'de Üniversite islahından sonra, Prof. Dr. H. Ritter, İstanbul Üniversitesinde Arap ve Fars Filolojileri bölümüne, önce

lektör olarak (1936) dâvet edildi, sonra 1938 yılında, bu bölüme profesör tayin edildi. 1939—1945 yıllarındaki İkinci Dünya Savaşının tesirlerine rağmen, H. Ritter'in İstanbul Üniversitesindeki çalışmaları memleketimiz için son derecede faydalı oldu. Üniversite kütüphanesi içinde ayrılan bir dairede, bu kütüphanenin zengin koleksiyonlarından da istifade ederek, Şarkiyat Enstitüsünü kurdurdu. Bu arada da taleberlerine modern filoloji usulleri ile beraber, Avrupa ilminin şarkiyat sahasında varmış olduğu sonuçları öğretiyordu. Memleketimizde gerçek mânada tenkitli metin neşri usulünün yerleşmesi ve böyle usullere göre hazırlanmış olan metinlerin neşri onun derslerinden sonra başlamıştır. Kendisinin yalnız bu hizmeti, memleketimizdeki ilmî terakki bakımından ona çok şeyler borçlu olduğumuzu göstermeğe yeter.

Prof. Dr. H. Ritter, bu arada kendi çalışma sahasını da genişletti: O zamanlara kadar yalnız İstanbul kütüphanelerinde araştırmalar yapmış olduğu hâlde, Edebiyat Fakültesinin temin etmiş olduğu imkânlardan istifâde ederek, talebe ve asistanları ile birlikte, başta Bursa olmak üzere, diğer Anadolu kütüphanelerinde de araştırmalar yaptı ki, bunun neticelerini *Oriens*'e yazdığı fevkalâde değerli ve yeni ilmî ufuklar ilham eden uzun bir makalesinde neşretmiştir. Bu arada uzun zaman ihmal etmiş veya yeniden ele almak fırsatını elde edememiş olduğu Karagöz metinlerini de tesbit ve neşretmeğe imkân bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sona erdiği zaman (1945), şark tetkikleri, başka birçok mânevî ilimler gibi, ciddi bir sarsıntıya uğramış bulunuyordu. Bu sarsıntıyı bertaraf etmenin ve eski ilim mefkûrelerini yeniden canlandırmanın milletlerarası bir iş birliği zihniyeti ile kabil olabileceğini düşünen Prof. Dr. H. Ritter, kendisi gibi düşünen türlü milletlere mensup ilim adamları — M. F. Köprülü, A. Adıvar, R. R. Arat, A. Ateş, J. K. Birge, W. C. Edvars ve L. Thomas — ile birlikte, 1947 yılında merkezi İstanbul'da olmak üzere, bir Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti kurulmasına çalışmış ve bu cemiyeti kurmuştur. Aynı zamanda en geniş mânasiyle şark tetkiklerine hizmet etmek, mühim doğu ve batı dillerinde araştırmalar yayınlamak ve bu suretle doğu ve batı ilim adamları arasında ciddi ve fi'li bir işbirliği kurmak gayesiyle, bir de mecmua çıkarılmağa çalışıldı. İlk cildi 1948'de çıkan ve 1962'de XV. cildi neşredilen *Oriens* mecmuası böyle yüksek ve asil mefkûrelerle kurulmuştu. Başlangıçta Türk hükûmetinin de mâlî ve mânevî bakımlardan kuvvetle desteklediği mecmuanın bilhassa ilk on cildinin bütün zahmetlerini H. Ritter'in yalnız başına üzerine aldığı tereddütsüzce söylenebilir. 1949 yılında Almanya'ya dönen H. Ritter Frankfurt a. M. Üniversitesinde profesör oldu ve 1955 yılında emekli

oluncaya kadar, bu vazifesinde kaldı. Emekliye ayrılan H. Ritter, Unesco tarafından Prof. W. Duda ve bu satırları yazan ile birlikte, İstanbul kütüphanelerinde İran şâirlerine âit yazmaların katalogunu yazmağa memur edildi ve bu gaye ile 1956 yılında İstanbul'a geldi. İlk teklife göre, İstanbul'daki bütün kütüphanelerde bulunan İran şiirine âit el-yazmalarının tam bir katalogu yapılacaktı. Ancak Unesco idârecilerinin hazırlanması uzun yıllara bağlı işleri değil de, bir iki yıl içinde tamamlanacak bir işi istemeleri yüzünden, bu müşterek çalışma maalesef yalnız Ayasofya, Fatih, Esad Efendi ve Nuruosmaniye kütüphanelerine inhisar ettirildi. Fakat sonraları buna İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan Farsça yazmaların tavsifi ile Türk ve İslâm Eserleri Müzesindeki yazmaların tavsifi de ilâve olundu. Çünkü önce ele alınan kütüphanelerde Safevîler devrinden sonra yetişmiş şâirlerin eserlerine hemen hemen hiç tesâdüf edilmediği hâlde, Üniversite kütüphanesinde bu şâirlere âit yazmalar mevcut idi. Öte yandan yukarıda anılan kütüphanelere âit olup da, sanat değeri, tarihi ve başka bakımlardan önemli olan el-yazmaları Türk ve İslâm Eserleri Müzesine nakledilmişti; bunların tavsif edilmesi, anılan kütüphanelerin nüshalarını tamamlamak bakımından, zarurî idi. Prof. H. Ritter mutâd olarak bu yorucu işin en zor kısmını kendi üzerine aldı. Şimdi bitmek üzere olan bu kataloga son şeklini vermeğe çalışmaktadır.

Prof. H. Ritter bir taraftan da başka bâkir ilim sâhalarına atılmaktan da çekinmemiştir: Bu arada Süryanî dili konuşan vatandaşlarımızdan bugünkü Süryanî dili ile — ses alma makinelerinden istifade ederek— metinler tesbit etmiş, bunları Almancaya çevirmiş ve bu dilin gramerini yazmağa başlamıştır ki, bu metinlerin tesbiti, muhakkak ki, gittikçe daralan bir takım sahalarda konuşulan bu eski ve büyük dilin anlaşılması bakımından son derecede faydalı olacaktır. Nihayet aziz üstad Prof. Dr. H. Ritter bu işler arasında Edebiyat Fakültesinde Arap-İran Filolojisi bölümünde yeniden devamlı bir tedris vazifesi de kabûl etmiştir.

Prof. Dr. H. Ritter'in eseri hemen tamamıyla ilme vakfedilmiş uzun bir ilim hayatının mahsûludur. Talebeleri ve meslekdaşları için, eserlerini tamamlamak, basmalarında yardım etmek, hattâ matbaa tashihlerini okumak suretiyle sarfettiği muazzam gayretler bir tarafa bırakılacak olursa, onun yalnız kendisine kalan çalışmaları da çok mühim bir yekûn tutar. Şimdi Süryanî dili sâhasını ve bununla birlikte bir takım folklor meselelerini de içine alan ve bilhassa Arap-İran ve Türk dil ve edebiyatı sâhalarını kaplayan bu eser gerçekten değerlidir. Bunun bütün hâlindeki başlıca vasıfları belki şöyle tebâruz ettirilebilir:

Büyük üstad, bütün hayatı boyunca, mevcut bilgileri toplamak, onların bir terkebini yapmak istememiş, belki daha ziyade ilmî bilgileri yeni malzeme ile zenginleştirmeğe çalışmıştır. Bu hususta da araştırmalar yapılması gereken en uygun sâhaları bulmakta dâima isabetli hareket etmiştir. Nitekim, meselâ tesbit ve neşretmiş olduğu Karagöz oyunları memleketimizdeki ictimâî değişmeler sonunda, artık hemen hemen kaybolan bu halk sanatının en değerli ve benzeri bulunmayan hazinesidir ve öyle kalacaktır. Bunun gibi tesbit ettiği Süryanî metinleri de, muhakkak ki, aynı mahiyette bir eser olacaktır. Diğer taraftan İstanbul kütüphanelerinde yaptığı araştırmalar neticesinde yazdığı her makale ilim bakımından son derecede mühim bir kazanç olmuştur. Nihayet neşrettiği metinler aynı hususiyeti taşır. Hattâ kendisinin hazırlamış olduğu, asıl metni İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından bastırılan, 'Abdalqâhir al-Curcâni'nin *Asrâr al-balağa*'sının Almanya'da neşredilen Almancaya tercümesi de, şiir tahlil ve anlayışında bu derin ve ince anlayışlı şiir tahlilcisi ve münekkidinın eserinden daha geniş olarak istifâdeyi temin etmek bakımından, gerçekten faydalı ve ilme büyük kazançlar temin eden bir çalışma olmuştur. Elhasıl H. Ritter'in eseri her şeyden önce ilme kazandırdığı yeni ve orijinal malzeme ile temâyüz eder.

Prof. Dr. H. Ritter'in eserinin ikinci vasfı şudur: Onun eserleri mezhepler tarihine âit Arapça metinlerden türlü Anadolu ağızları ile Türkçe konuşmaları ihtiva eden Karagöz metinlerine kadar son derecede geniş sahalara ilgili olmasına rağmen, bunlar her noktalarında, usul ve tatbik bakımından, aynı mükemmelliği gösterir. Bunların hepsinde aynı anlayışlı ve ihâtalı görüş, sağlam bir usûl ve bunun sonsuz bir dikkat, titizlik ve sabır ile tatbik edildiği görülür. Neşredilen metinler dâima mümkün olduğu kadar en iyi el-yazması nüshalara istinat ettirilmiştir; tesbit edilen metinler ise, dâima en mevsuk ve en güvenilir kimselerden veya mevcut şahısların en iyi bildiklerinden alınmıştır. Nihayet, bunların anlaşılması için, hiç yorgunluk ve fütur gösterilmeden, en iyi kaynaklara baş vurulmuştur. Tenkitli metinlerin neşrinde yalnız şarkiyatçıların kurdukları esaslardan istifade etmemiş, klâsik filolojide varılan neticelerden de faydalanmıştır. Bundan dolayı bunlar çok uzun zamanlar en iyi neşirler olarak değerlerini muhâfaza edecektir.

Değerli hocamızın başlıca eserleri şunlardır¹:

1) Türkoloji sahasında.

¹ H. Ritter'in eserlerinin tam bir bibliyografyası *Oriens*'in XV. cildine ilâve olarak verileceğinden, burada yalnız belli başlı eserlerinin adları verilmekle yetinilmiştir.

1. *Karagös, Türkische Schattenspiele, herausgegeben, übersetzt und erklärt von H. Ritter. Erste Folge: Die Blütpappel, die falsche Braut, die blutige Nigar.*-Hannover, 1924. VII+191 s.

Bu eser Karagöz'ün *Kanlı Kavak, Sahte Gelin* ve *Kanlı Nigâr* oyunlarının, Almancaya tercümeleri ve açıklamaları ile birlikte, metinlerini ihtiva etmektedir. Eserde, 8'i renkli, 13'ü renksiz olmak üzere, 21 levha vardır. Bunlarda anılan oyunlarda rolü olan bütün şekiller verilmiştir. Neşredilen metin, uzun yıllar devam eden aralıklardan sonra yayınlanan diğer iki ciltteki metinler gibi, esas itibariyle, 1918 yılında, yani Türkiye'de Karagöz oyunlarının oldukça canlı bulunduğu bir sırada, eski bir saray karagözcüsü olan Nazif Bey'e âit olan ve kendisinin yazdığı veya imlâ ederek yazdırdığı otuz oyunu ihtiva eden yazmalara dayanmakta ve bunlar arasından seçilmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan sonraları acemi karagözcülere tesbit ettirilmiş olan ve çok zaman kaba bir şekilde bozulmuş bulunan metinlere göre çok farklı ve bunlardan çok değerlidir. Tercümelerde manzum parçalar nazmen çevrildiği gibi, türlü ağızlar ile olan konuşmalar da Almancanın türlü ağızları ile karşılanmıştır. Bundan başka oyunlardaki mahallî unsurlar ve o zamanın kültürüne âit birçok hususlar, değişmiş veya unutulmuş kelimeler çok mükemmel bir şekilde açıklanmıştır. Metin oldukça başarılı ve sâde bir usûl ile, transkripsiyonla kaydedilmiştir. Karagöz oyunlarının bugünkü kültürümüzle bile anlaşılması imkânsız bir hâle gelmiş olan pek çok noktaları, ileride anlaşılacak istenilirse, her hâlde bilhassa bu esere mürâcaat etmek gerekecektir.

2. *Karagös Die zweite Folge.*- İstanbul-Leibzig, 1941. (*Bibliotheca Islamica*, nr. 13^a), XIX. + 339 s.

Yalova safası, Çeşme veyahut Kütahya, Câzûlar, Timarhane, Kayık ve *Yazıcı* oyunlarını, bundan önce zikredilen eserdeki esaslar dahilinde, Almancaya tercümeleri ile birlikte, ihtivâ eder. Eserde ikisi renkli olmak üzere, bir çok levha bulunmaktadır. Bunlarda yukarki oyunlarda geçen 78 şeklin fotoğrafı ile izahları verilmiştir. Metinde, ilk kısımdaki gibi transkripsiyon sistemi değil, yeni Türk alfabesi kullanılmıştır.

3. *Karagös ... Dritte Folge, mit Beiträgen von A. Tietze.*-Wiesbaden, 1953. XII+666 s. ve 17 renkli, 98 renksiz şekil ihtiva eden 65 levha.

Bu cilt Karagöz'ün *Sünnet yahut mecruhun meserreti, Mandıra, Ortaklar, Bahçe, Ferhat ile Şirin, Orman, Büyük evlenme, Karagöz'ün ağalığı, Canbazlar, Karagöz'ün şâirlerle imtihan olması, Kırgınlar yahut abtal kardeşler, Hamam, Tahmis, Tahir ile Zühre, Çivi baskını yahut Abtal bekçi,*

Salıncak, Bursalı Leyla, Balıkçılar ve Meyhane oyunlarını ihtivâ eder. Burada metinlerin tercümesi verilmemiş olmakla beraber—yalnız *Karagöz'ün şairliği* oyunu, kısmen kısaltılarak, fakat şiirler manzum olarak, Almancaya çevrilmiştir—açıklanması gereken bütün yerler Almanca olarak izah edilmiştir. Eserin sonunda açıklanmış kelimelerin tam bir indeksi bulunmaktadır (s. 557—666) ki, bu da eserden dil bakımından istifadeyi çok kolaylaştırmaktadır.

Prof. H. Ritter bundan başka Azerbeycan lehçesi ile meşgul olmuş ve bu sahada iki makale yazmıştır :

4. *Aserbeidschanische Texte zur nordpersischen Volkskunde (Der Islam, 1921, XI, 181 v. d.; aynı mecmua, 1939, XXV, 235—268).*

Bu makalede, bir halk hikâyesinin Azerbaycan lehçesiyle metnini vermeden önce, bu lehçenin hususiyetlerini gösteren uzun bir giriş kısmı yazmıştır ki, bu sahadaki çalışmalar için çok faydalıdır.

II. Arap filolojisi.

H. Ritter'in bu sahadaki çalışmaları bilhassa tenkidli metin neşri ile mühim yazmaları tesbit etmeğe inhisar etmiştir ki, bunlar arasında şunları anmak gerekir :

1. 'Alî b. İsmâ'îl al-Aş'ari, *Maqalat al-islamiyin wa'xtilâf al-mu-şallîn. Die dogmatischen Lehren der Anhänger des Islam. I—III.* - İstanbul - Leipzig, 1929—1933. (*Bibliotheca Islamica*, nr. 1^{a-c}). XXVII + 615 + 72 s.

İlk iki cildi, büyük kelâmcı ve eş'arilik mezhebinin kurucusu olan al-Aş'ari'nin (ölm. 324/935) ilk islâm fırkaları hakkındaki eserinin metnini ihtiva eder; III. cilt ise, şahıs adları, fırkaların ve yer adlarının indeksidir. Ancak şahıs adları indeksi, şahıslar hakkında gerekli kısa birer bibliyografyayı ihtiva ettiği gibi, her şahsın hangi meselelerde ne gibi hususî fikirleri bulunduğunu da pek güzel bir şekilde göstermektedir. Bu sebeple bu indeks başlı başına bir değer taşır.

2. Abû Muhammad al-Hasan b. Mûsa 'l-Nawbaxti, *Fıraq aş-Şi'a. Die Secten der Schi'a.* - İstanbul - Leipzig, 1931. XXX + 114 s. (*Bibliotheca Islamica*, 4).

IV./X. yüzyılın başına kadar yaşamış olması gereken bu çok eski müellifin eseri şîa fırkaları hakkında en esaslı ve sağlam kaynaklardan biridir. Eserin Arapça olarak kaleme alınmış olan 30 sahifelik giriş kısmında, müellifin hayatı ve eserleri hakkındaki bütün bilgiler büyük bir vukuf ile toplanmış bulunmaktadır.

3. Xalil b. Aybek al-Şafadî, *al-Wāfi bi'l-wafayāt. Das biographische*

Lexicon. I. - İstanbul - Leipzig, 1931, VIII + 385 s. (*Bibliotheca Islamica*, nr. 6^a).

Fotoğrafla bastırılmış ikinci tabı 1962'de çıkmış olan bu eser, al-Şafadî'nin bu meşhur hâl tercümesi ansiklopedisinin ilk cildinin, bizzat müellifin kendi elyazısı ile olan nüshalarına (Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 1391 ve Süleymaniye kütüp, nr. 841) dayanılarak basılmıştır. Mukaddimede aş-Şafadi hakkında yeter derecede bilgi verilmiştir. Bu eserin diğer ciltlerinin neşrine, aynı seri içinde olmak üzere, Sven Dederling tarafından devam edilmektedir.

4. Maslama b. Aḥmad al-Macriṭī, *Ġāyat al-ḥakīm wa aḥuq an-nati-catayn bi t-taqdīm*.-Leipzig-Berlin, 1933. 416 s. (*Studien der Bibliothek Warburg*, nr. XII).

ad > Yanlış olarak İspanyol, Maridli büyük riyâziyeci Maslama al-Macriṭī'ye isnat edilen bu eser, sihir ilmi, yıldızlardan çıkarılan ahkâm yıldızların ruhâniyetlerinin, dua ve kurban ile, gökten indirilmesi ve tılsım yapılması usulünden ve dolayısı ile de Harran şehrinde yaşamış olan ve orta çağa kadar eski dinlerinden, yani yıldızlara tapmaktan ayrılmayan Harrânîlerin dinî merasimlerinden bahseder. «Picatrix» adı ile Latinceye çevrilmiş bulunan bu Arapça metin (krş. burada, nr. II 8) en meşhur sihir kitabı olarak, Avrupa'da oldukça geniş bir tesir yapmıştır ve kültür tarihi bakımından çok mühimdir.

5. 'Abdalqāhir al-Curcānī, *Asrār al-balāğa. Mysteries of Eloquence*. -İstanbul, 1954. XXVI + 485. (*İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 601. Edebiyat Fakültesi, Şarkiyat Enstitüsü Neşriyatı*).

İslâmî edebiyatlarda bedî ilmi ve umûmiyetle şiir sanatı sahasında çok mühim bir merhaleyi temsil eden 'Abdalqāhir al-Curcānî'nin (ölümü 471 = 1078/1079) bu eserinin basması, o zamana kadar istifâde edilmemiş yazmalara istinat edilerek ve daha sonra bu eser üzerinde meydana gelmiş olan bütün bir edebiyat göz önünde bulundurulurken, hazırlanmış olan fevkalâde bir neşirdir. İngilizce yazılmış olan ön-sözde, bu ilmin doğuşu ve tekâmülü kısa, fakat çok özlü olarak izah edildikten başka, bütün eserin çok iyi bir hülâsası da verilmiştir. Eserin son derecede geniş ve zengin olan bibliyografyası (s. 468—485) ile şiirler indeksleri bu neşre ayrıca bir değer kazandırmıştır. Bu arada şunu da tebarüz ettirmek gerekir ki, söz sanatı, bilhassa şiirin mâhiyet ve hususiyetleri hakkında 'Abdalqāhir'in ileri sürdüğü düşünceler bugünkü şiir nazariyecilerine bile örnek olabilecek bir mahiyet ve değerdedir.

6. H. Ritter ve R. Walzer, *Uno scritto morale inedito di al-Kindi* (*Themistio* Περὶ ἀλυπτίας?) (*Studi su al-Kindi*, nr. II). - Roma, 1938, 63 s. (*Reale Accademia Nazionale dei Lincei 1938, Serie VI, Volume VIII, fascicolo I*).

Arap filozoflarının babası sayılan meşhur al-Kindi'nin *Risāla fi'l-hīla li daf' al-aḥzan* adlı eserinin metni (s. 31—47) ile İtalyancaya tercümesini (s. 47—62) ihtiva eder. Çok uzun ve fevkalâde âlimâne bir şekilde kaleme alınmış olan giriş kısmında (s. 1—46) islâm kültürünün Yunan kültürü ile temas ve münâsebetlerine dâir esaslı bilgiler verilmiş ve al-Kindi'nin eseri ile bunun Themistius'un *Peri olypias*'ı mukayese ve aralarındaki münâsebetler izah edilmiştir.

7. *Die Geheimnisse der Wortkunst (Asrār al-balāga) des 'Abdalqāhir al-Curcānī aus dem arabischen übersetzt.* - Wiesbaden, 1959. 33+479 s. (*Bibliotheca Islamica*, nr. 19).

Bundan önce bahsedilen *Asrār al-balāga*'nın notlar ve açıklamalar ile Almancaya tercümesidir. Önsözünde 'Abdalqāhir al-Curcānī'nin hayatı, eserleri, çok geniş bir şekilde, ele alınıp işlenmiştir.

8. «*Picatrix*»: *Das Ziel des Weisen* (Almancaya trc. H. Ritter ve M. Plessner).- LXXVIII+435 s. (*Warburg Institute, University of London*, 1962).

Yukarıda bahsedilen (bk. nr. II 4) *Gāyat al-ḥakīm*'in Almancaya tercümesidir. Esere verilen «*Picatrix*» adı sihir ve bununla ilgili konulardan bahseden ve Avrupa kültürü tarihinde oldukça mühim bir yeri olan Latince bir eserin adıdır. Bu ad ve kitabın aslı uzun zaman bir muamma olarak kalmış, ancak bu yüzyılın başında «*Picatrix*»'in Buqrāt'ın bozulmuş bir şekli olduğu ve eserin de *Gāyat al-ḥakīm*'in tercümesinden ibaret bulunduğu tesbit edilmiştir. H. Ritter ve M. Plessner bu eserde ilmî bir tercümenin bütün icaplarını yerine getirmişlerdir: Çok uzun olan önsözde eser ve tercümesi hakkında geniş bilgi verilmiş, asıl Arapça metnin bütün kaynakları ve muvâzî metinleri tesbit edilerek, tercümede onlardan da istifa edilmiştir. *Gāyat al-ḥakīm*'in kim olduğu bilinmeyen yazarı, *İxwān aş-Şafa'*'dan al-Fārābî'ye kadar çok dağınık ve çeşitli kaynaklardan faydalanmıştır. Bundan dolayı kaynak ve muvâzî metinleri tesbit etmek türlü ilimlerde cidden çok geniş bir bilgi ve ihâtayı gerektirmektedir ki, tercümede bu açık bir şekilde ispat edilmiştir.

Bir kısmı belli şahısların eserlerine müteallik bir kısmı belli bir mevzu hakkında olan yazmalar üzerindeki araştırmalar arasında şunları zikretmek gerekir:

9. *Philologica I. Zur Überlieferung des Fihrist (Der Islam, 1928, XVII, 15—23).*

10. *Philologica II. Über einige Koran und Hadit betreffende Handschriften hauptsächlich Stambuler Bibliotheken (Der Islam, 1928, XVII, 249—257).*

11. *Philologica III. Muhammedanische Häresiographen (Der Islam, 1929 XVIII, 34—55).*

12. *Philologica VI. Ibn al-Ğauzīs Bericht über Ibn ar-Rāvendī (Der Islam, 1931, XIX, 1—17).*

15. *Schriften Ja'qūb Ibn Ishāq al-Kindī'sin Stambuler Bibliotheken (mit Beiträgen von M. Plessner), (Archiv Orientalni, 1932, IV, 313—372).*

14. *Philologica VII. Arabische und persische Schriften über die profane und die mystische Liebe (Der Islam, 1933, XXI, 84—109).*

15. H. Ritter ve R. Walzer, *Arabische Übersetzungen griechischer Ärzte im Stambuler Bibliotheken.* - Berlin, 1934. 48 s.

16. *Philologica IX. Die vier Suhrawardī. Ihre Werke in Stambuler Handschriften (Der Islam, 1937, XXIV, 270—286; 1939, XXV, 35—86).*

Burada Şihabaddin Abu 'l-Futūh Yahyā b. Habaş as-Suhrawardi al-Maqtūl (öldürülmesi 587 = 1191), Diyā'addīn Abu n-Nacib 'Abdalqāhir al-Suhrawardī (ölümü 563 = 1168), Şihabaddin Abū Hafş Omar b. Muḥammad al-Suhrawardī (ölümü 632 = 1235) ve sonuncunun yeğeni Muḥammad b. 'Omar al-Suhrawardi'nin eserlerinin nüshalarının ve mecmuaları dolayısıyla, daha başka birçok müelliflerin eserlerinin mühim nüshalarının tavsifi verilmiştir.

17. *Ayasofya Kütüphanesinde tefsir ilmine âit Arapça yazmalar (Türyat mecmuası, İstanbul, 1945, VII/VIII, cüz 1, s. 1—93).*

İstanbul kütüphanelerindeki yazmaların ilmî bir kataloğunu hazırlamak teşebbüsü ile ilgili olarak ve bir örnek olmak üzere hazırlanmış bir eserdir.

18. *Philologica XIII. Arabische Handschriften in Anatolien und Istanbul (Oriens, 1949, II, 236—314; 1950, III, 31—107).*

Başta Bursa olmak üzere, Ankara, Kayseri, Manisa gibi Anadolu şehirlerindeki kütüphanelerde bulunan birçok mühim eserlerin yüzlerce nüshasının tavsifini vermektedir.

19. *Autographs in turkish Libraries (Oriens, 1953, VI, 63—90)*, başlıca müelliflerin el yazılarını gösteren 22 levha ile.

Türkiye kütüphanelerinde bulunan bizzat müellifinin elyazısı ile olan veya mühim müelliflerin tashihler, notlar ve icâze kayıtları gibi elyazılarını ihtiva eden nüshalardan bahseder. Burada meşhur *al-Maqāmat* sahibi al-Hariri'den 'Omar as-Suhrawardî'ye kadar bir çok müelliflerin el-yazıları gösterilmiştir.

III. İRAN FİLOLOJİSİ.

Prof. H. Ritter bu sahada da türkoloji ve Arap filolojisi sahalarından olduğu gibi önemli ve orijinal eserler vermiştir. Bu sahadaki yazıları çok geniş ve müteferrik konuları içine alırsa da, bu çalışmalar başlıca mühim elyazması nüshaların tesbiti, Nizâmî, Mevlânâ ve 'Attâr mihrakları etrafında toplanabilir.

a) Yazmalar üzerinde.

1. *Philologica VIII. Anşarî Herewî. - Senâ'î Gaznevî (Der Islam, 1934, XXII, 89—105)*.

b) Nizâmî üzerinde.

2. *Über die Bildersprache Nizâmî's.* - Berlin-Leipzig, 1927. 73 s.

Müslüman edebiyatlarındaki şiir sanatı telâkkileri bilhassa göz önünde bulundurularak bu büyük şairin eserinin ilk edebî tahlilidir. Nizâmî'nin bütün dünya edebiyatlarında mevki almağa değer büyük sanatkâr olduğu burada ayrıca tebarüz ettirilmiştir.

3. Nizâmî, *Haft paykar. Heft Peiker. Ein romantisches Epos.* Hrsg. von H. Ritter und J. Rypka. - Prag, 1934. 9 + 43 + 358 s. (*Monografie Archivu Orientálního, nr. 3*).

Nizâmî'nin İslâm-Doğu ülkelerinde fevkalâde bir rağbet gören eserleri, artık çok iyi bilindiği üzere, oldukça mühim değişiklikler ve nüsha farkları ile bu güne kadar muhafaza edilmiş ve bir çok beyitleri anlaşılmasız bir hâle gelmiştir. Bundan dolayı bunların gerçek tenkitli neşirlerinin hazırlanması icap etmektedir. Sonraları Azerbaycan ilim adamlarının ele alıp, E. Bertels'in nezareti altında, devam ettikleri bu ilmi vazife, böylece ilk defa olarak, Prof. H. Ritter işâret etmiştir. Kendisi *Haft paykar* neşrinde bir takım ekleme (*ilhâqî*) beyitler de tesbit etmiştir. Daha sonra Wahid Dastgirdi, meşhur *Xamsa* basmasında, enfüsî miyarlar ile, böyle beyitler tesbit etmiş ise de, vardığı sonuçlar ekseriya kesin değil-

dir ve bir çoklarına kolayca itiraz edilebilir. Halbuki *Haft paykar* neşrinde bu hususta sırf nüshaların an'anesine dayanılmak suretiyle çok kesin sonuçlara varılmıştır.

c) Mevlânâ ve mevlevîlik üzerinde.

4. *Der Reigen der tanzenden Derwische (Zeitschrift für Vergleichende Musikwissenschaft, 1983, 1, 28—40).*

Mevlevî semâi ve musikisi hakkındadır.

5. *Das Proömium des Matnawî-i Mawlawî (ZDMG, 1939, XCIII, 169—196).*

Matnawî'de kendisine hitap ile söze başlanılan ve ilk onsekiz beytinde tasavvufî bir sembol olarak tasvir edilen "ney"nin bu mâhiyeti ile tarihi araştırılarak, Mevlânâ'nın bu husustaki tasvirlerini bilhassa 'Attâr'dan aldığı tesbit edilmiştir. Asıl ney [motifinin islâmiyette hazret-i Ali'ye ve daha önce de eski Yunan devrine kadar tarihi ve 'Attâr'ın ney ile ilgili beyit ve hikâyelerinin metinleri, Almancaya tercümeleri ile birlikte, verilmiştir.

6. *Philologica XI. Mawlânâ Ğalaladdîn Rûmî und sein Kreiř (Der Islam, 1942, XXVI, 116—158, 221—249).*

Bu makale, mâlûm bütün kaynaklardan istifade edilerek yazılmış olan Mevlânâ'nın hayatını, mevlevîlik hakkındaki kaynaklar ile bunların nüshalarının tavsifini (bu kısmın Türkçeye tercümesi: *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ve etrafındakiler, Türkiyat mecmuası, 1942, VII/VIII, cüz 1, s. 268—281*) ihtiva etmektedir. Bundan başka Mevlânâ'nın babası Sultân al-'ulama'nın, Mevlânâ'nın, Burhânaddîn Muhaqqiq-i Tirmidî'nin, Şams-i Tabrizî ve Sultân Walad'ın bütün eserlerinin — yalnız nüshaları pek çok olan *Matnawî* hariç bırakılmıştır — bütün nüshaları gösterilmiştir. Bundan dolayı bu makale Mevlânâ tetkikleri sahâsında ilk önemli ilerleme olduğu gibi, kendinden sonraki bütün ilmî çalışmaların da temeli vazifesini görmüştür.

7. *Die Mevlânefeier in Konyu 11.-17. Dezember 1960 (Oriens, 1962, XV, 249—270).*

Mevlânâ'nın ölüm yıldönümünde Konya'da yapılan bir anma töreninin teferruatlı bir şekilde anlatılması olup, 4 levhada toplanmış olan fotoğraflar ile, Mevlevî semâmın bütün manevî cephesi pek güzel bir tarzda canlandırılmıştır.

d) 'Attār üzerine.

8. *Philologica X. Farīdaddīn 'Attār* (*Der Islam*, 1939, XXV, 154—173).

Bu makalede bilhassa 'Attār'ın hayatı, eserlerinin tarihi sırası ve *Xusrāw-nāma*'nın geniş bir hulâsası ile nüshalarının tavsifleri verilmiştir.

9. Farīdaddīn 'Attār, *İlāhī-nāma. Die Gespräche des Königs mit seinem Söhnen, eine mystische Dichtung.*-İstanbul-Leipzig, 1940. 15 + 439 s. (*Bibliotheca Islamica*, nr. 12).

'Attār'ın ö zamana kadar hiç neşredilmemiş olan *İlāhī-nāma*'sinin tenkitli neşri olup, aynı zamanda onun eserleri arasında tenkitli olarak neşredilenlerin ilkidir.

10. *Philologica XV. Farīdaddīn 'Attār II* (*Oriens*, 1958, XI, 1—76).

'Attār hakkındaki yeni yayınlar ile *Kulliyāt, Xusrāw-nāma, İlāhī-nāma, Marṣīq at-ṭayr, Muṣṣibat-nāma, Asrār-nāma* ve *Tadkirat al-awliyā'* — Türkçeye tercümeleleri de dahil — nüshalarının tavsifini ihtiva eden bir makaledir. Bekleneceği üzere, pek çok önemli el-yazması nüshalar tesbit edilmiştir.

11. *Philologica XV. Farīdaddīn 'Attār III* (*Oriens*, 1959, XII, 1—88).

'Attār'ın *Dīwān*'ının çok geniş bir tahlili ile müstakil nüshalarının tavsifini ihtiva eder.

12. *Philologica XVI. Farīdaddīn 'Attār IV.* (*Oriens*, 1961, XIII-XIV, 195—239).

Farīdaddīn 'Attār'ın rübâilerini toplayan *Muxtār-nāma*'sinin çok geniş ve ince bir tahlili ile müstakil nüshalarının tavsifini, bir de *Pand-nāma*'sinin ve tercümelerinin nüshalarını ihtiva eder.

13. *Das Meer der Seele. Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Farīdaddīn 'Attār.* - Leiden, 1955. 777 + 4 s.

Bu büyük eserde, 'Attār'ın eserleri esas alınarak, islâmiyetteki din-darlık ve tasavvuf, daha açık olarak, insan, kâinat ve Allah meseleleri ve insanın kâinat ile Allah karşısındaki durumu, son derecede anlayışlı ve ince bir şekilde tahlil edilip anlatılmıştır. Her mesele, esas itibariyle başlangıçtan itibaren, islâm düşüncesi içinde ele alınmış olduğundan, bu kitap bir çok tasavvuf ve kelâm meselelerinin gelişmesini takip etmek bakımından da çok önemlidir. Bir de 'Attār'ın fevkalâde sanatkârane bir şekilde anlattığı hikâyeler çok güzel bir tarzda kısaltılmış olduğu için,

bütün insanlığı ilgilendiren bu meseleler daha kolay anlaşılır ve duyulur bir hâle getirilmiştir.

Prof. H. Ritter, nihayet diğer çalışmaları arasında münferit gibi kalan, fakat daha 1933'te yayınlanan tasavvufî ve alelâde aşka dâir eserler hakkındaki makalesine (bk. burada II, 13) ve genel olarak öteki çalışmalarının esaslarına bakılacak olursa, kendisini her zaman derin bir şekilde ilgilendirmiş olduğu kolayca anlaşılabilir aşk konusunda da bir eser yayınlamıştır :

14. Aḥmad Ğazzālî, *Sawānih. Aḥmad Ğazzālî's Aphorismen über die Liebe.* - İstanbul - Leipzig, 1942. VII + 196 s. (*Bibliotheca Islamica*, nr. 15).

Büyük sûfî Aḥmad Ğazzālî'nin aşk hakkındaki düşüncelerini ihtiva eden bu eserin neşri, nüshalarının birbirlerinden çok farklı olması sebebi ile, metin tenkidi bakımından, pek çok güçlükler göstermektedir. Neşirde bu güçlükler mükemmelen halledilmiş olduğu gibi, metnin bölümlere, paragraflara ayrılması v. b. hususlarda metin neşri usulleri çok üstadca tatbik edilmiştir.